
Razpravljanja

Janko Pleterški*

"Manjše zlo" vnovič odmerjati ali (re)interpretacija zgodovine (Nekaj razmislekov ob knjigi Borisa Mlakarja Slovensko domobranstvo**)

Še kot magister je kolega dr. Boris Mlakar - ob izjavi Predsedstva RS o narodni in državljanski umiritvi - napisal 20. marca 1990 za uredništvo "Borca" anketo o spravi. V njej je nekatera vprašanja zastavil tako, da je že sam in vnaprej postavil tezo, da je revolucija kriva za pojav oborožene in politično-policijske kolaboracije dela slovenske politike v času sovražne zasedbe, in v tem okviru še tezo o državljanski vojni kot določujočem dejstvu za oceno vsega tega dogajanja. S tega vidika je postavil v središče presoje "revolucijo" in ugotovitev, da "je torej tedaj bila revolucija v teku". K temu je pristavil svoje prepričanje, da je ravno to povzročilo, da so se tisti, ki so se te prihajajoče revolucije "bali", odločili za "protirevolucionarni upor", in to tako, da so se naslonili na okupatorja in sprejeli od njega orožje, kljub temu da so vedeli, da bodo označeni kot narodni izdajalci. Ob tem je Mlakar izrazil prepričanje, da so imeli ti ljudje poleg izbrane možnosti "na razpolago več opcij". Toda, za izbiro uresničene, naj bi bila vendarle kriva sama revolucija, ki je "uhajala" v drugo fazo, pri čemer je počela zločine, ki so se v zgodovinopisju dotlej prikrivali z oznako "napake NOG". Tako je Mlakar že v anketi orisal in razložil odločitev nekaterih Slovencev za oboroženo kolaboracijo proti že razvitemu odporniškemu gibanju OF-KPS, in sicer smiselno kot odločitev za "manjše zlo" v razmerju do političnega merjenja moči s "komunizmom", za kar bi šteli vsako domačo oblast brez njihovega "vodilnega" vpliva. Manjše zlo po njihovem, a očitno tudi po Mlakarjevem mnenju. Pa vendarle je še vprašal: "Je taka postavitev korektna in ali se je bilo potemtakem sploh mogoče izviti iz tedanjega tragičnega klobčiča?" Takrat se mi njegovo spraševanje ni zdelo retorično, temveč bolj izziv za dialog. Zdaj pa knjiga dokazuje, da sem se motil.

O naslovni temi, Slovenskem domobranstvu, poda Mlakar svoj sklep najkrajše v angleškem povzetku. Tu preberemo:

"... the Home Guard represents a continuation of the Village Guards. ... The subordination of the Home Guard to the German police general Erwin Rösener is evident, but so too is its considerable military efficiency in comparison to the Village Guards from before 8. september 1943. ... They were unable, however, to refuse to take a public oath on Hitler's birthday ... the symbolic act ... of the collaborationist role ... (P)lans to break away from the German occupying forces ... came to nothing. At the end of the war the members of the Home Guard and their leaders ... were

---

* Dr., akademik, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 3; e-mail: Janko.Pleterški@zrc-sazu.si

** Mlakar, Boris. Slovensko domobranstvo : 1943-1945 : ustanovitev, organizacija, idejno ozadje. - Ljubljana : Slovenska matica, 2003, 544 strani, ilustrirano.

compelled to retreat to Austria or in some cases to Italy."

Če bi šlo za enciklopedijski izrek o Slovenskem domobranstvu, bi se s tem navedkom lahko zadovoljil. Toda knjiga gre precej dlje. Ob neki drugi priložnosti je nekdo omenil, da nam še vedno manjkajo temelji za "pravo kritično historiografijo pri protipartizanski (protirevolucionarni) strani" in da gre dandanes za vprašanje, koliko so pripravljene spremeniti svoje interpretacije tisti zgodovinarji, ki "brani(jo) legitimnost revolucije in/ali vztraja(jo) na interpretativni paradigmi *osvobodilni boj vs. kolaboracija*".¹ Knjigo Borisa Mlakarja je mogoče razumeti kot do sedaj najresnejši poskus podajanja omenjenih manjkajočih temeljev in postaviti proti pravkar (neustrezno) označeni "paradigmi" svojo lastno.

Gre za isti model zgodovinske razlage, kot ga je Boris Mlakar predstavil že leta 1990, tokrat pa je dopolnjen z novoskovano globalno tezo in podan z novim historiografskim prijemom, ob čemer je razgrnil obilico medtem nabranega in preštudirane gradiva.

Novoskovana, "rešilna" teza začenja s trditvijo, da je "kolaboracija tisto sodelovanje z vojnim sovražnikom oziroma okupatorjem, ki je škodljivo ali 'nepravo' za vitalne narodne interese in ki v danih okoliščinah ni nujno potrebno za osebno ali skupinsko preživetje". Naj bo veljavnost te trditve takšna ali drugačna, preseneča dokazovalni preskok v neposrednem nadaljevanju s svojo čudno logiko: "Zato [!?] je pojem kolaboracije povezan predvsem [?] s pojavom ideološkega in političnega identificiranja [pač: poistovetenja] z okupatorskimi oblastmi oziroma, v drugi svetovni vojni, z njihovimi vojnimi cilji." Tu bi pripomnil, da razpravljamo samo o kolaboraciji v času druge svetovne vojne, in da se ni smotrno oddaljevati se od tega vprašanja v druge čase, v druge vojne. Saj je tudi relevantni pojem kolaboracije rojen v tej vojni. Drugi bistveni del Mlakarjeve teze pa tiči v razglabljanju začetne trditve: "Navidez enaka dejanja [kolaboracije] namreč lahko izhajajo iz različnih, separatnih motivov, lahko celo iz poudarjene skrbi za narodne interese. Zato bi podrobna analiza odkrila več stopenj in motivov te kolaboracije na okupiranih območjih Evrope in za marsikatero bi lahko ugotovili, da gre le za funkcionalno ali celo taktično sodelovanje, torej sploh ne gre za kolaboracijo v zavestnem ali tudi vsebinskem pomenu besede." (str. 11-12) Celotna knjiga je dokaz, da Boris Mlakar ta svoj izsledek izreka prav za naš primer, za kolaboracijo Slovencev v sovražno okupirani Sloveniji, ne glede na to, ali gre za italijansko ali nemško zasedbo, ali za čas, ko še ni bila oziroma je bila oborožena.

Bistvena novost v "paradigmi" je torej trditev, da kolaboracije pri nas ni bilo. S tem bi bil z eno potezo razvozlan, pravzaprav odpravljen "tragični klobčič", ki muči Mlakarja in tudi vse nas. Toda, kako dokazati, da "torej sploh ne gre za kolaboracijo"? Najprej bi bilo treba dokazati, da je točna tista definicija kolaboracije, ki pravi, da ni bistveno, če kdo sprejme okupatorjevo orožje in strelja skupaj z njim na vojake na drugi strani bojne črte druge svetovne vojne, tj. na katere koli vojake na oni strani. Dokazati tezo, da je treba biti pri tem streljanju istih misli kot okupator in imeti iste vojne cilje z njim, če naj to obvelja kot dejanje kolaboracije.² In dokazati,

¹ Ervin Dolenc: Slovensko zgodovinsko obdobje 1918-1991 po razpadu Jugoslavije. Vabilo Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani na mednarodni znanstveni posvet Zgodovinskega inštituta v državah naslednicah SFRJ 1991-2003, Ljubljana 2004, str. 13.

² To, za Mlakarja odločilno misel je že 19. avgusta 1943 zaman ponujal najvidnejši aktivist SLS v Ljubljani, Miloš Stare - Prikazen, svojim šefom v Londonu. Primerjaj moje besedilo "O sosednosti novejših zgodovinskih Slovencev", Prispeljki za novejšo zgodovino, 2003, št. 1, str. 115.

da res drži "stara resnica", na katero prisega Boris Mlakar, da je tudi za kolaboracijska dejanja "pač poglobiten namen, ki tiči za njimi". Da je učinke takšnih dejanj v zgodovini zato dopustno ločevati od namena storilcev (učinki "so lahko neodvisni od namena"). (str. 12) Gre za svojevrstno razrešitev svetopisemskega vprašanja o grehu in odpuščanju. Vprašanja ni in ga nikoli ni bilo, ker je preklicana grešnost greha samega.

Mlakar je kajpak trdno prepričan, da ima prav. Tako trdno prepričan, da o drugačni možnosti niti ne razpravlja. Več možnosti za prepričljivost ima njegov historiografski prijem. Ob branju knjige sem se spomnil na ruske pravljice, kjer nastopajo hišice, ki stoje in se gibljejo na kurji nožici. Cela hiša na eni sami nogi! Na tovrstni statični absurd spominja že dejstvo, da opravi Mlakar s predzgodovino Slovenskega domobranstva do kapitulacije Italije na 37 straneh. Ali ne gre za reduktivni prijem? Kajti ravno predzgodovina, še posebej tista, ki se je dogajala v letu 1941, lahko bistveno pojasnjuje pojav Slovenskega domobranstva. Mlakar to potisne v svoj "omejevalni podnaslov" s skromnim napisom "idejno ozadje". Bralca prostodušno opozarja, da ni imel ambicije napisati "popolne monografije" in da si je odpustil obravnavo vojaške dejavnosti domobrantskih enot - že zato, ker bi šlo le za enostaven, problemsko jasen, "pozitivističen" prikaz. K temu pa je treba dodati, da si je z uporabo reduktivnega prijema odpustil tudi prikaz ideologije, ki je proizvedla Slovensko domobranstvo in analizo njene politične aplikacije v razmerah slovenske druge svetovne vojne. Opustitev te informacije je povzročila, da sta mu za obdelavo preostali predvsem le dve temi (ustanovitev, organizacija) in da je to pripeljalo do besedila, ki je po svoji zasnovi podobno kataložnemu opisu Slovenskega domobranstva kot eksponata, razstavljenega v virtualnem vojaškem muzeju.

Mislim, da ne gre le za nesorazmerno strukturo Mlakarjeve knjige, ki sledi temi, napovedani v naslovu, kar posledično povzroča, da avtor nameni največ pozornosti času po kapitulaciji Italije. Toda avtor se za reduktivni prijem ni odločil zaradi varčevanja s prostorom. Gre za njegovo globalno interpretacijo. To se kaže v tem, da izpušča za to interpretacijo neugodne dokumente, pa naj bodo ti še tako skromni po obsegu. Tu mislim najprej na njegov presenetljivi molk o dokumentih v zbirki Jerce Vodušek Starič "Dosje" Mačkovšek, ki je izšla že v letu 1994, kar bi bilo več kot dovolj zgodaj za upoštevanje v knjigi. Morda manj presenetljivo je ignoriranje (v tem poglavju, mestoma zelo občutno pa v celi knjigi) tistega pomembnega hevrstičnega dela Dušana Bibra v britanskih in ameriških arhivih, ki je bilo opravljeno požrtvovalno, v časovno in materialno skrajno težavnih razmerah, a pravočasno, kmalu po odprtju fondov iz vojnega časa.

Prezrtje obeh omenjenih nahajališč informacij se namreč vklaplja v izpeljavo reduktivno zastavljenega prijema, ko gre za novo resnico o kolaboraciji. Kajti, v obeh nahajališčih je mogoče najti zelo izrecne podatke o odklonilnem odnosu slovenskih politikov v Londonu do kolaboracije, ali pa na drugi strani, o njihovem navdušenju nad odporom v nemško in italijansko okupirani Sloveniji v letu 1941, ko so še mislili, da gre za nastope njihovih ljudi.

Prav nenavadno je, da Mlakar opusti priložnost, da bi iz "Dosjeja" Mačkovšek navedel podatek, ki pomembno dopolnjuje podobo osrednje osebnosti Slovenskega domobranstva, Leona Rupnika. Jugoslovanska vlada v Londonu ga je degradirala, ker je od italijanske okupacijske oblasti prevzel županstvo v Ljubljani. Slovenska zaveza je obsodila to Rupnikovo dejanje in 8. junija 1942 zahtevala od vlade de-

gradacijo generala. To kazen za kolaboracijo je vlada sprejela, jo objavila v "Službenih novinah" in Slovencem oznanila po radiu ("Dosje" Mačkovšek, str. 109, 112 in 120). Ali je Boris Mlakar to prezrl? Vsekakor v knjigi vseskozi govori o Rupniku kot generalu, čeprav je bil to lahko le še za okupatorje in tiste, ki oblasti jugoslovanske vlade niso več priznavali.

Podobno se je treba vprašati, zakaj Mlakar ni uporabil priložnosti, da bi omenil še druge dokumente podobnega značaja. Prav na dan 18. julija 1942, ko je bila ustanovljena prva "vaška straža" (Šent Jošt), je vlada terjala od svojih zaupnikov v Ljubljani poročila o odporu in o "event. Quislingih". Partizanov ni mogoče napadati, niti ne gre omenjati njihovih žrtev, "dokler je položaj tak". ("Dosje" Mačkovšek, str. 115) 6. septembra 1942 je sporočal Miha Krek po radiju: Zavezniki bodo o mejah odločali pozneje, potem ko bodo okupirali ozemlja, ki jih Slovenci zahtevajo onkraj državnih meja Jugoslavije (Trst, Koroška), zato bodo pogoji premirja izredno pomembni ("Dosje" Mačkovšek, str. 50). V smislu tega opozorila so še 8. novembra 1942 zabičali iz Londona: "Najbolj važno je, da ostanemo Slovenci brez madeža v očeh zaveznikov zaradi bodočnosti." ("Dosje" Mačkovšek, str. 121) Takrat je bilo voditelju SLS in podpredsedniku kraljeve vlade Mihi Kreku odgovorjeno iz Ljubljane: "Komunisti pripravljajo oborožen prevzem v Ljubljani ob zlomu okupacije. Bojim(o) se, da bodo naše sile nezadostne. Ali lahko računamo tedaj na takojšnji prihod padalcev in čet po zraku, da zasedejo letališča v Ljubljani in Gorici? Če je to urejeno, potrdite." ("Dosje" Mačkovšek, str. 122) Očitno je bilo takšno jamstvo za prihod Angležev ob koncu vojne mišljeno kot pogoj za odstop od koncepta boja za oblast z oboroženo kolaboracijo. Ker takega jamstva nihče ni mogel (ali hotel) zagotoviti, se oborožena kolaboracija ni ustavila. Zato jo je Miloš Stare začel preprosto tajiti, potem ko je dr. Anton Novačan kolaboracijo že javno očitil: "Novačan laže in ga obsojajo tudi naprednjaki. Nihče ne sodeluje z okupatorji. Disciplina stranke prav dobra. Težave le z Gosarjem in Šolarjem, ki pa imata zelo majhen krog." ("Dosje" Mačkovšek, str. 122). Zakaj odteguje Boris Mlakar svojim bralcem takšne novejšje podatke?

Podobno je z že dolgo znanimi dokumenti Dušana Bibra, v katerih beremo o Krekovih zagotovilih Britancem, da kolaboracije njegovih ljudi v Sloveniji ne bo, in o njegovih sporočilih v Ljubljano. Ta molk ima še drugo razsežnost, namreč jugoslovansko. "Dosje" Mačkovšek potrjuje Bibrova odkritja, namreč, kje se je najprej pojavilo tisto "manjše zlo", ki ga Mlakar vidi kot naklep in nekakšno pionirsko dejanje slovenskega antikomunizma, pa je dejansko bila tako usmerjena že kolaboracija v Srbiji in Črni gori. Tako ostaja zakrit njen dodatni značaj, ker tam ni le protikomunistična, ampak je tudi velikosrbsko-unitaristična. To tudi antikomunistom liberalnega porekla v Sloveniji brani, da bi začenjali kako svojo, morda bolj aktivno protiokupatorsko politiko na temelju slovenske avtonomije, uresničljivo morda tudi mimo narodnorevolucionarne usmeritve OF. Iz dokumentov je razvidno, da ta element v fenomenu slovenske kolaboracije traja vse do konca vojne. Izredno pomemben je v tem pogledu Bibrov "fond", iz katerega je treba posebej omeniti pismo Krekovih privržencev v Slovenski ljudski stranki. Ti svojemu voditelju že 6. januarja 1942 priporočajo zgled kolaboracije v Srbiji, kjer so četniki in Nemci, z Nedičevim posredovanjem "strli partizane, kar je zelo koristno za naš narod". Že tako zgodaj, cel mesec in še tedne pred "likvidacijami" osebnosti tipa Praprotnik in drugih podobnih, so vodilni ljudje v SLS že razmišljali o kolaboraciji

po vzorcu "okupator, (ljubljski) kvizling, (slovenski) četnik" za strtje partizanov! Kje daleč je bilo tedaj, na dan svetih treh kraljev 1942, šele tisto levičarsko nasilje "vojvod" na osvobojenem ozemlju Dolenjske, ki naj bi bilo krivo vsega! Iz Ljubljane so Kreku že dopovedovali, kaj je "manjše zlo" z besedami: "Mi tu ne moremo razumeti, kako je mogoče, da v Londonu ne razumete, da so partizani naši ljudski stranki mnogo bolj nevarni kot pa Nemci in Italijani."³

Hitro razširjenje in množičnost "vaških straž" je res mogoče razlagati z občutkom ogroženosti dela vaškega prebivalstva zaradi partizanskega načina bojevanja, z občutkom, ki je izviral iz strahu pred vojskovanjem in pred okupatorskimi represalijami, pa seveda tudi pred nekontroliranim partizanskim nasiljem. Toda popolnoma ob strani ostaja dejstvo, da organizatorji oborožene kolaboracije tega občutka ogroženosti niso sprejeli kot priložnosti za sočutje, tolažbo ali stvarno pomoč prizadetim ljudem, marveč kot priložnost za to, da jih spodbudijo k vstopanju v kolaboracionistične oborožene enote. Zlorabljali so zaupanje ljudi, ki so se v stiski obrnili na tiste, od katerih so pričakovali pomoč ali vsaj dober nasvet.⁴ Reduktivno osredotočenje na zla dejanja komunistov pomaga se ogniti vprašanju o odgovornosti političnih dejavnikov, ki ljudi niso varovali, marveč so jih pognali naravnost v ogenj. Tu gre za ogibanje problemu totalitarnega toka v taboru političnega katolicizma, ki ne zavrača modernizma šele od razsvetljenstva naprej, ampak tudi že prav od humanizma in renesanse, kaj šele sodobni laicizem komunistov.⁵ Šele v poznejšem razpravljanju o nastanku Slovenskega domobranstva omenja Mlakar mimogrede, da je bila vloga Stražarjev konec leta 1943 ponovitev vloge, ki so jo odigrali pri zavračanju slovenskega odpora in nastanku kolaboracije že v letih 1941-1942. Prav vztrajno se v celi knjigi v smislu že opisanega historiografskega "prijema" ogiba govoriti o idejnopolitični vlogi vrhov ljubljanske škofije ali njenih organizacij. Dejansko se Mlakar izogne tudi gradivu, ki ga je sistematično preverila in prikazala študija Franceta M. Dolinarja o Rožmanovem procesu, seveda tudi njegovi strnjeni oceni Slovenskega domobranstva: "Ne glede na njihove namene domobranci niso mogli biti slovenska vojska."⁶

Najbolj sproščeno govori Boris Mlakar o revolucionarnem nasilju na terenu s poudarkom, da je šlo za doživljanje eksistencialne nevarnosti kot antropološkega pojava. Ob tem ko označuje odločitve, ki so po kapitulaciji Italije pripeljale zagovornike "manjšega zla" do oblikovanja Slovenskega domobranstva, pa vendar hkrati ugotavlja, da "pravzaprav ni bilo bistvenih razlik" med preudarki in argumenti iz leta 1942 ali iz leta 1943. Ob tem ponovi svojo strnjeno, a sestavljeno trditev, da je ta odločitev izvirala tudi iz ideoloških, političnih, ne le čisto antropoloških, eksistencialnih prvin, katerih skupni imenovalc je slej (konec 1943) ko prej (začetek 1942) komunizem.

Te prvine opiše tako, da je videti, kot da gre tudi za njegovo mnenje: "V sicer že nesrečnem času okupacije pa sedaj komunizem ... izkorišča odporniške energije slovenskega naroda za izvedbo revolucije. Pod videzom osvobodilnega boja oziroma Osvobodilne fronte se skriva začetek uresničevanja revolucionarnega načrta ..." Če

³ Dušan Biber: Okupacija in razkosanje Slovenije - londonski odmevi 1941-42. V: Slovenski upor 1941, Ljubljana 1991, str. 189-199.

⁴ Primerjaj moje besedilo Posebnosti prostovoljne kolaboracije v "Ljubljanski pokrajini". V : Časopis za zgodovino in narodopisje, 1997, št. 2, str. 310-319.

⁵ Primerjaj glasilo Stražarjev Slovenija in Evropa, 20. november 1941, št. 1

⁶ Tamara Griesser Pečar in France M. Dolinar: Rožmanov proces. Ljubljana 1996, str. 288.

bi kdo še mislil, da Mlakar tukaj le parafrazira argumente ljudi, ki so se odločili za kolaboracijo (že leta 1942 in vnovič zdaj), mu on to misel izbije s svojo pritrditvijo v nadaljevanju istega stavka: "... v kar je protirevolucionarne subjekte potrjevala določena praksa in izjave pripadnikov partizanskega gibanja oziroma komunistične partije." Z drugimi besedami, Mlakar se s subjektom, ki je objekt njegovega raziskovanja, poistoveti kar neposredno v samem delovnem procesu in tako združuje stališča objekta s svojimi lastnimi mnenji, do stopnje, ko postanejo njegova osebna stališča argument za dokazovanje pravilnosti stališč objekta, ki bi jih moral šele raziskati in preveriti. In tako v istem odstavku zlahka preskoči k temu, da izreče svojo "dokončno presojo": "Šlo je za samoobrambne formacije, ki so ob politični podpori in nato tudi pobudi protirevolucionarnih subjektov (Slovenska legija, Slovenska zaveza ipd.) ter zatem ob logistični podpori in vojaški organizaciji italijanskih okupatorskih oblasti dobile obliko t.i. vaških straž v okviru italijanske MVAC." Glede na časovni okvir odstavka in na uvodno ugotovitev, da med prej in slej "pravzaprav ni bilo bistvenih razlik", naj bi ta njegova "objektivno-subjektivna" presoja veljala pač tudi kot historiografska presoja za pojav Slovenskega domobranstva. (str. 369-370)

"Strah" je priročnejši argument kakor pa razglabljanje o ideologiji in politiki. Pa vendar je treba omeniti, da pri odločitvi radikalne desnice v SLS ni šlo za strah, kakršen naj bi navdajal ameriškega sekretarja za obrambo Jamesa Forrestala. V začetku hladne vojne je menda nenehno in s tolikšno zaskrbljenostjo prebiral Marxa in Lenina, da se je v silnem strahu pred komunisti vrgel z visokega okna.⁷ Za odločitev odgovorni ljudje iz SLS se v pogubo oborožene kolaboracije niso pognali iz strahu, marveč iz fanatizma. Zanje in za to miselnost bi prav lahko uporabili definicijo vatikanskega zgodovinarja Roberta Grahama, na kakršno pa papež Pij XII. ni želel pristati, ko je zavračal idejo Hitlerja in Mussolinija o križarski vojni proti napadeni Sovjetski zvezi: "singleminded undiscriminating anticommunism".⁸ Tisti, ki so se odločili poiskati manjše zlo pri okupatorju, niso tako ravnali, ker bi se "bali". Šlo jim je za lov na medveda, kakor je to nazorno izrazil sam škof Rožman, ko se je v letu 1947 oziral iz Celovca proti domu. Vse nesrečno dogajanje na tej strani je videl kot veliko pohujšanje.⁹

Če Mlakar za utrditev svoje (hipo)teze o državljanski vojni vsaj na območju Ljubljanske pokrajine ne more najti prvega pogoja za nastanek takšne domače, nemednarodne vojne, to je samostojnega državnega okvira zanjo, pa misli, da ni v zadregi, ko išče med nasprotniki Osvobodilne fronte vsaj nosilni subjekt ene strani v domnevno zgolj dvostranskem spopadu. V ta namen potrebuje njihov "tabor". Pri čemer ne išče med tradicionalnimi tabori v slovenski zgodovini, med katoliškim, liberalnim, socialističnim. Niti se ne pridruži mnenju Andreja Gosarja izpred konca leta 1941, ki je govoril Slovencem, potrebnim združitve, o "levici" in "desnici" kot političnih usmeritvah. Strinjal bi se najbrž z Gosarjevo oznako, da levica "preveč poudarja socialno revolucijo in jo stavi nad narodno" in da se "skrajna levica pri teh

⁷ A. J. P. Taylor: *From the Boer War to the Cold War : Essays on Twentieth-Century Europe*, ed. by Chris Wrigley. Penguin, London 1995, 391.

⁸ Robert A. Graham: *S. J., The Vatican and Communism in World War II: What really happened?* Ignatius Press, San Francisco, 1996.

⁹ "Koliko pohujšanja je bilo - za medvedovo kožo, a medved še živi in bo, kakor vse kaže, živ ostal." - Stavek iz osnutka Rožmanovega pisma 9. marca 1947 Košmerlju, ki ga je v arhivu v Celovcu odkril dr. Avguštin Malle.

rečeh preveč veže na tuje ideologije", če to ne bi bilo preveč milo in blago. Tudi opis "desnice" mu očitno ni uporaben, saj Gosar pravi, da je doživela "strašen poraz", pa zato danes "nastopa s prepleskanimi načrti, ki se jim pa pozna stari les" in da je sploh obremenjena s preteklostjo, ko se je preveč naslanjala na kapitalistični red in ljubimkala "s totalitarnimi in diktatorskimi režimi in metodami [!]". Tu namreč ni tistega osnovnega momenta, brez katerega Mlakar ne more pojasniti zgodovine, namreč "protirevolucije" in "antikomunizma". V slogu "sredine" priznava Gosar celo legitimnost obeh revolucij, tako narodne kot socialne. Prva naj bo pred drugo, da že ona opravi, kar zmora sama (nacionalizacijo tujih veleposestev in podjetij v tujih, v vojni sovražnih rokah). Socialna revolucija pa naj počaka osvoboditve, tedaj naj si Slovenci zgradijo nov socialni red. V očeh Borisa Mlakarja je kakršen koli tabor zanimiv za pojasnjevanje zgodovine le tedaj, če je konflikten, če je tabor v državljanski vojni. "Tabor" okupatorjev ga malo zanima. Zanimajo ga tiste elite, ki menijo, da je kolaboracija z okupatorjem manjše zlo od sodelovanja z njihovimi slovenskimi nasprotniki, zato mora biti temeljna motivacija te elite kar najtrdneje zacementirana in mora samoumevno upravičevati neodložno odločitev za manjše zlo. O takšnem taboru govori skozi celo knjigo oziroma cela knjiga sloni na njem. A kateri je, kako naj ga imenuje? Tu pa je negotov in neodločen, čeprav kmalu opusti oznako "meščanski". Najbrž mu je preveč marksistično razrednobojen. Opusti tudi oznako "vodilni" tabor. Naprej pa kar nenehno omahuje med imenovanji: protikomunistični (antikomunistični), protirevolucionarni, protipartizanski, končno "protititovski" tabor. Tudi "antikomunizem" postaja vse redkejši, saj se bije z njegovo glavno tezo, da kolaboracija izvira iz "strahu", ne iz ideologije, da je to v prvi vrsti samoobramba in nikakor napad. Negotovost rabe izraza izvira tudi pri nadaljnjih oznakah iz dejstva, da je vsaka v sebi na svoj način protislovena, celo v očeh današnjega demokratičnega opazovalca zgodovine, kaj šele zahodnih zaveznikov, takrat do vratu zatopljenih v vojskovanje. Izraz "protirevolucija" zanika načelo narodnodržavne suverenosti, "protipartizanstvo" pomeni zavrnitev ideje o odporu, "protititovstvo" pa je lahko le nadležno zaveznikom, ki si prizadevajo za delitev interesnih sfer brez državljanskih vojn, nevarnih tudi Zahodu (Italija, Francija).¹⁰

Narod ne more biti tabor. Vsi tabori so v narodu, zunaj njega jih ni. Posledica kolaboracije z zunanjim napadalcem na narod je izstop tabora iz tega naroda. Tako izgubi tabor svoj referenčni okvir, nacijo. V naciji ostaja le zlo, ki ga je povzročil. In tako je narod tisti, ki navsezadnje poplačuje zmoto iskanja manjšega zla pri napadalcu, saj okupator s koncem vojne izgine. V tem smislu bi Mlakarjeva knjiga nikakor ne smela prezreti besed akademika Antona Trstenjaka, izgovorjenih ob pripovedi, kako je škofa Rožmana do smrti mučila odločitev za odpor komunistom "z orožjem", namreč: "Škoda, da ni do tega spoznanja prišel že med vojno. Zlo bi sicer bilo, ampak manjše. Kakšnih 12.000 ljudi bi lahko še živelo."¹¹ To opažanje bi vsekakor sodilo vsaj v zadnje poglavje knjige, pa ga avtor raje opusti.

Le bežno pripominjam, da Mlakar, potem ko kratko odpravi vse druge mogoče "opcije" nasprotnikov NOB razen kolaboracije, ne opazi še ene, ki je ostala tudi sicer še skoraj neopažena, čeprav bi bilo vredno, da jo kdo obdela. Nakazuje jo, med

¹⁰ Lloyd C. Gardner: *Spheres of Influence. The Partition of Europe from Munich to Yalta*. "John Murray", London, 1993. - Primerjaj moje poročilo o tej knjigi v *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1996, št. 1-2, str. 283-287.

¹¹ Slovenec, 7. maj 1994.

drugim, izjava IOOF 15. maja 1942 o pogojih za politično priznanje emigrantske vlade, vendar je Mlakar niti ne omeni, čeprav jo je moral prebrati vsaj v mojem spisu, ki ga omenja z nekakšnim začudenjem. (str. 420, op. 840).

Mlakar zajema v polni meri iz povojnih zapisov avtorjev in udeležencev Slovenskega domobranstva. Tu gre predvsem za med njimi sporna spominjanja in vrednotenja. Toda pomembno je tudi, kako so po vojni svojo zgodovino svetu tolmačili predstavniki stare SLS, najbolj odgovorne za tezo o kolaboraciji kot manjšem zlu. Seveda se ni mogoče izogniti Cirilu Žebotu in njegovi "Neminljivi Sloveniji". A to je bolj spis za nove potrebe domače politike v času, ko je bil konec socialistične Jugoslavije in revolucije v Sloveniji že tik pred vrati. Zato naj omenim prikaz, namenjen mednarodni javnosti, ki ga pri Mlakarju pogrešam. V letu 1982 je "zgodovinska" SLS poslala Mednarodni krščanski demokraciji informativno besedilo o sebi in svojih zgodovinskih osnovah.¹² To besedilo vprašanja kolaboracije sploh ne omenja, niti naravnost niti opisno. Pove le, da so bili "Slovenci od 1941 do 1945 okupirani od Nemcev, Italijanov in Madžarov, vmes pa pretrpeli komunistično revolucijo, katere voditelji so po končani vojni prišli na oblast". SLS pa je zaslužna za to, da je bila v letih okupacije gonilna sila ilegalne organizacije, iz katere "so bili avtomatično izključeni komunisti, ker niso nikdar pokazali poštenih in resnih namenov v prid slovenskega naroda, ampak zgolj za izvedbo revolucije". SLS se je morala "ozirati tako na preganjanje s strani nacistično-fašistične policije, kakor na rovarjenje komunistov". SLS je za čas prevzemanja oblasti "ob pričakovani osvoboditvi izpod nemške okupacije" vendarle "priklicala v življenje" Narodni odbor. Še pod okupacijo, 3. maja 1945, je ta odbor "proglasil narodno državo Zedinjene Slovenije v okviru federativno urejene Kraljevine Jugoslavije in s tem postal pravni naslednik zadnje legalno obstoječe oblasti v Sloveniji pod Jugoslavijo". V pouk svetovne javnosti sledi še stavek: "Komunistična partija je to storila šele 5. maja." - Tako to besedilo. Priznanje aneksije Ljubljanske pokrajine Italiji? Prostovoljna anti-komunistična milica? Politično policijsko sodelovanje? Slovensko domobranstvo? Nič! Kaj pa državljanska vojna? Tudi nič! Pavle Rant ni imel te sreče, da bi že mogel brati o njej v Mlakarjevi knjigi.

Tezo o prvinski krivdi revolucije in posledični problem protirevolucije, njene odločitve za kolaboracijo, ki je izsiljena, upravičena, zato nedolžna samoobramba pred revolucijo, je najlažje in najpreprosteje dokazovati s skrčenjem zgodovine na prikazovanje nasilja odporniškega boja OF, raje kar KPS same. Vso pozornost osredotočiti na "strah" pred revolucijo, vso divjost vojne skrčiti na nasilna dejanja partizanov, ki sprožajo spontan odpor na vasi in porajajo ideje o rešitvi s pomočjo okupatorja pri njenih nasprotnikih v Ljubljani. Ne priznati kolaboracije vrhov starih strank že od prvih dni okupacije in aneksije Ljubljanske pokrajine, ne razbirati idejnih gibanj in političnih usmeritev v klerikalnem in liberalnem bloku pred vojno, ki so porodile nezmožnost za odpor in oblikovale totalitarni duh, ki je pospešil pripravljenost za kolaboracijo še pred sovražnim vdorom. Vse to in še marsikaj za novo resnico kočljivega je najlažje prikriti ali odpraviti z reduktivnim prijemom, oprtim le na nasilje KPS. Prav zaradi tega vidim izhodiščno in obenem sklepno zmoto Borisa Mlakarja v tem, da pri svojem razbiranju dogajanja težišče argumenta kar praviloma prenaša od bistvenega na nebistveno ali manj bistveno (sekundarno),

¹² Natis v slovenskem jeziku Pavle Rant: Krščanska demokracija in Slovenci. Buenos Aires, 1984.

da se pri tem drsenju izogiba kompasu, ki ga je tedaj povsem neideološko, naravno predstavljala v svetu obča državljanska pamet. Pri nas pa še občutje, da smo Slovenci obsojeni na izginotje.

Najprej si, določujoče za celo razpravo, zariše Mlakar tak zdrs z bistvene ravni na nekaj drugega takoj na začetku, ko pravi: "Praktično gledano, nas (t.j. Mlakarja) pri okupaciji kot najbolj bistveno vprašanje zanimata problem odpora proti okupatorju ter na drugi strani 'nasprotni' problem sodelovanja z njim." (str. 11) Prvi in za zgodovino vsake vojne temeljni je pač problem, kako poteka vojskovanje med obema, v vojni spoprijetima stranema. Dogajanje na slovenskih tleh je del svetovnega dogajanja in vprašanje o uspešnosti tukajšnjega odpora je del vprašanja o zmagi Združenih narodov¹³ v vojni proti svetovni agresiji fašističnih držav. Nasprotno temu je vprašanje, kako se je na naših tleh odvijal boj okupatorjev za njihovo svetovno zmago. Šele v tem okviru se kot subsidiarno pojavlja vprašanje, kdo in zakaj jim je pri nas pomagal. Vprašanje kolaboracije z okupatorjem je sestavni del vprašanja okupatorjevega boja za zmago v drugi svetovni vojni. To vprašanje ni nikjer samostojno oz. "nasprotno" vprašanju odpora. Kolaboracija ni bila nikjer uresničevanje nekakšne pravice do demokratične izbire med njo in odporom. V tisti vojni namreč ni šlo samo za načelo zvestobe državljanov svoji napadeni državi in k temu še za načelo zvestobe zaveznikom v tej vojni, kar je bilo vse zapovedano po nacionalnih zakonodajah, mednarodnem pravu in s sklepi Združenih narodov. V tej protifašistični svetovni vojni je kolaboracija namreč pomenila tudi neposredno pomoč fašizmu pri zatiranju človekovih pravic. Ni samo na splošno podaljševala vojne, ni samo krepila vojaške moči nacistične Nemčije in množila žrtev zaveznikov ter odporiških gibanj v lastni deželi, marveč je ob vsem tem podaljševala tudi suženjsko delo podvrženih, zagotavljala delovanje uničevalnih koncentracijskih taborišč za vse nasprotnike fašizma in množila žrtve židovskega holokavsta. Zato je tudi na Slovenskem nasprotna stran odpora bil in do konca vojne ostal okupator in vojna z njim.

Če opazim v Mlakarjevi knjigi drsenje v stran od bistvenega, ne gre pri tem samo za tisto, ki izvira iz osnovnega osebne razpoloženja ali iz primarne osebne življenjske odločitve v večnih nasprotjih sveta in je v tem smislu nekaj skoraj neogibnega pri vsakem piscu. Tu bi bili sicer že skoraj pri vprašanju o možnosti "objektivnega" zgodovinopisja. Zaradi nerešljivosti vprašanja o takšni možnosti se običajno držimo pravila, da lahko kot stroka sprejmemo vsakega pisca - razume se tudi Borisa Mlakarja - s pogojem, da svojega razpoloženja ne taji. Če s svojo strokovnostjo omogoča, da lahko njegovo stvarno argumentacijo s pridom izrabimo za lastno spoznavanje poteka zgodovine, ga moramo sprejeti. Vedno pa smemo opaziti tisto zanj specifično (večidel nezavedno) drsenje od bistvenega k nebistvenemu in smemo pri presoji to opaženo upoštevati, po svojem videnju kompenzirati. Pri tem je treba vzeti v poštev tudi intenzivnost ali pogostnost (repetitivnost) tega drsenja. Posebno, če gre za že očitno piščev namen, da bi z repetitivnostjo zdrsa potlačil, če ne kar iz presoje izrinil tisto, kar je za vprašanje o pojavu bistvenega oz. prvega pomena.

V opombi 132 Mlakar sam na svoj način pove, da je v knjigi obšel kriterij svetovne vojne in da je njegovo reševanje problema zgodovinske ravni slovenskega

¹³ Pod tem imenom so se vse zavezniške države, tudi Jugoslavija, brezpogojno združile 1. januarja 1942 z izjavo v Washingtonu, izključujoč vsako, tudi delno kolaboracijo.

odpora in zgodovinske ravni slovenske kolaboracije poenostavljeno, ker tega kriterija ne omenja, četudi bi po njem samem tudi pri slovenskem "spopadanju" šlo "za odporniško gibanje in tudi kolaboracijo".

Pojma odpor in kolaboracija se po kriteriju druge svetovne vojne ne pojavljata na isti ravni, kot je to v primeru, če opazujemo revolucijo in odpor, ki je bil hkrati tudi boj Združenih narodov. Raven protirevolucije pa se skozi vojaško kolaboracijo nikoli ni mogla povzpeti na raven boja Združenih narodov. S slovenskim bojem vred. Protirevolucija in kolaboracija se na Slovenskem prav zaradi tega nista izenačili. To bi se utegnilo zgoditi le v samostojni državljanski vojni med eno in drugo stranjo. Revolucija se je z odporom krepila, a je šele z njegovo zmago v obči vojni tudi sama zmagala in bila mednarodno priznana. Ni zmagala za vse čase. Za okroglo petinštirideset let samo. Potem se je izkazalo, da so bile vse žrtve, ki v Sloveniji pod okupacijo niso padle pod neposrednim udarom tujega agresorja, pravzaprav žrtve neučakanosti socialne revolucije v sklopu odpora proti agresorjem, in žrtve netolerantnosti protirevolucije, udejanjane v sklopu kolaboracije z agresorji. Šele leta 1990 se je raven njunih somišljenikov izenačila v njihovem pomenu za novo dogajanje. Vsi, ki smo zdaj tostran tega sporazumnega preloma, bi lahko to videli in doumeli. Zdaj nam ni treba nič odrivati, ne prekrivati ali zamenjavati ravni dogajanja. Boris Mlakar te priložnosti ni uvidel. Repetitivnost je past tudi za avtorja. To seveda ne pomeni, da se je zgodovina svetovne vojne kaj spremenila. Lažje prenesemo njeno resničnost.

Vprašanje, ali je bilo Slovensko domobranstvo in vse, kar je v zvezi z njegovim nastankom in delovanjem, kolaboracija ali ne, je nekdanjim domobrancem jasno. Predsednik Nove slovenske zaveze dr. Tine Velikonja je stvar razložil, ko je pojasnjeval, zakaj se do leta 1993 v to organizacijo ni včlanilo več kot okrog 400 nekdanjih domobrancev, četudi jih je bilo živih morda še 2000: "Glavni vzrok, da se jih več ne včlani, je ta, da ne zahtevamo nobenih denarnih nadomestil, pokojnin za pobite domobrance od okupatorjev, torej Nemcev in Italijanov. Menimo namreč, da je neko naše sodelovanje z njimi le bilo. Okupator je od domobranske vojske seveda nekaj zahteval za to, da je dovolil, da se je domobranstvo borilo proti partizanom. Konkretno - domobranske enote so med vojno pred partizani - za Nemce - branile progo Ljubljana - Trst. In jaz čisto verjamem Borisu Pahorju, ki mi je govoril, da je videl v Trstu domobrance, ki so sodelovali pri transportu ujetnikov. Vemo, da je neke vrste kolaboracija to bila, vendar mi govorimo o funkcionalni kolaboraciji in te ne zanikamo. Smo pa se o vsem, kar se je takrat dogajalo, pripravljene pogovarjati."¹⁴

Ne mislim še enkrat opozarjati, da izvirajo poskusi izdelati tipologijo kolaboracije iz prizadevanja, da bi znanstveno pojasnili, razložili pojav kolaboracije kot takšne in da to ne pomeni njenega upravičevanja. In tudi ne pojasnjevat, zakaj sem na posvetu "Slovenski upor 1941" v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani predlagal, da se o slovenski kolaboraciji v fazi Vaških straž in Slovenskega domobranstva govori kot o "funkcionalni kolaboraciji". Očitno sta dr. Tine Velikonja in po njem še

¹⁴ Dnevnik, 18. 10. 1993. V letu 1977 se je na spominskem slavlju Kameradschaft IV na Vrhu nad Krnskimi gradom pojavil venec z napisom v nemškem in slovenskem jeziku, ki je obujal spomin "na tiste vojake od onkraj Karavank, ki so nekoč na strani Korošcev branili svojo domovino proti skupnemu sovražniku in pri tem morali pustiti svoje življenje". Tu so menda bili mišljeni domobranci. W. Fanta - V. Sima: "Stehst mitten drin im Land"; Das europäische Kameradentreffen auf dem Kärntner Ulrichsberg von den Anfängen bis heute. Drava, Klagenfurt/Celovec 2003, str. 68-69.

Boris Mlakar to razumela drugače.

Kolaborante želi Mlakar ugotoviti kot tretjo vojskujočo se silo na slovenskih tleh, tako zaradi njihove narodnosti, ki je različna od okupatorske, kot zaradi njihove politične usmeritve (kombinirano aneksionistične, atentistične, lojalistično-ustavnocentralistične, antikomunistične, sploh protirevolucionarne, versko antiateistične in tudi neposredno filofašistične), neodvisne od okupatorske. Tretja vojskujoča sila je sicer navezana na okupatorja, to priznava, a v smislu prihodnosti slovenstva, ne zaradi okupatorja samega. Razlog obstoja te vojske je v tem, da kolaborantje v okupatorjih vidijo manjše zlo, kakor pa je zlo oblasti, ki jo pripravljajo in celo že državotvorno uveljavljajo sile Osvobodilne fronte. Da bi Mlakar to presojo uveljavil, uporablja pojem državljanska vojna kar naravnost. Že tretje poglavje naslovi brez omahovanja, preprosto in sugestivno: "Državljska vojna v Ljubljanski pokrajini pred kapitulacijo Italije". In pojma državljanska vojna se drži vse do konca knjige, četudi ga tu in tam omeji z omembo pogojev okupacije. To gre tako daleč, da ustvarja vtis, da gre za zgodovinsko ime pojava, ne več le za izraz avtorjevega videnja le-tega. Nova imena so izraz novih političnih vrednotenj, nava politična vrednotenja potrebujejo novo zgodovino.

Boris Mlakar ni posebej zadržan, ko jo artikulira. "Pomoč vzdrževanju okupacijskega statusa quo" v Ljubljanski pokrajini ni kolaboracija (21), oboroženi odpor je sčasoma povzročal vse več nedolžnih žrtev ter vse večji vznemirljivi vpliv OF in KPS med narodom (str. 21), proti temu je obstajalo le benigno odporništv Slovske legije, ki sicer organizira svojo obveščevalno službo, a ne tipa VOS, pojavljajo se reakcije na delovanje partizanskih čet, seveda samo verbalne narave. K slednjim šteje tudi znano Krekovo sporočilo 17. decembra 1941 po londonskem radiu o "škodljivosti" partizanstva.¹⁵ Tako ga je namreč povzel Mlakar. To je značilen moment za njegovo pripoved. Saj vemo, da je Krek dejansko govoril o zatrtju partizanstva ("Varujte se se vsake needinosti in zatrite zlasti vsako partizanstvo!"). In vemo, da je propaganda OF to tolmačila kot naročilo za uničenje partizanov. To bi seveda bila že napoved "državljske vojne" in to iz Londona. To pa bi ne šlo v prid trditve, da so takšno vojno zakrivali partizani. Zato je Mlakar kočljivi izraz "zatreti" v svoji parafrazi Krekovega naročila glede "partizanstva" nadomestil z nedolžno "škodljivostjo" (iz Londona so "... opozarjali na ustvarjanje neenotnosti ter na škodljivost partizanstva".) Da ima sam pri tem v mislih partizane, izraža Mlakar v naslednjem stavku, ko razlaga, za kakšno oz. čigavo škodljivost je šlo v tem naročilu. ("Ta škodljivost je ali naj bi obstajala v prevelikih žrtvah zaradi okupatorskih povračilnih ukrepov itn.") Ironija početja je v tem, da mu tega ne bi bilo treba storiti, saj Krek sam ni imel v mislih oboroženih partizanov, ampak je govoril o škodljivosti strankarstva, ki ga je imenoval partizanstvo. Tako so o škodljivi strankarski razdeljenosti govorili še pod kraljevim režimom, ki je "partizanstvo" preganjal, ker je škodilo jugoslovanski nacionalni enotnosti. Mlakar tega očitno ni opazil in se je zbal ponoviti ostro Krekovo besedo "zatrite", da ne bi ogrozil svoje trditve.

So sentence, ki jih je mogoče sprejeti. Tako tista o oportunističnem kot dejavniku odločitve za kolaboracijo, namreč, da "je s človeškega gledišča [oportunističnem] sicer razumljiv, a samo do takrat, ko ne škoduje skupnim interesom in dobremu imenu celotne narodne skupnosti ..." (str. 16). Toda Mlakar si pri tem brž pridržuje

¹⁵ Mlakar, Slovensko domobranstvo, str. 21 in op. 15.

pravico, da sam presodi, ali je škodljivost oportunističnega dejanja "zares" dana ali ne. Tako tista "nekoliko prevelika ustrežljivost nekdanjega bana dr. Marka Natlačena" (da je šel v Rim manifestirat priznanje debelacije svoje države in sprejem aneksije Ljubljanske pokrajine kraljevini Italiji) za Mlakarja, "če se resno vprašamo", ni bila škodljiva interesom slovenskega naroda "v danem trenutku", marveč "do neke mere celo koristna" (ker je menda utrjevala razliko v postopkih med italijansko in nemško okupacijo). Bivšega bana ne vodi odločitev za kolaboracijo, ampak v vsakem konkretnem koraku znotraj nje le njegov trenutni dobri namen. To je logika, ki je značilna za tovrstna razglabljanja v celi knjigi in ki ne more pripeljati drugam kot do apodiktične trditve, da kolaboracije ni bilo.

Pri razlagi, največkrat pa tudi že pri ekspoziciji snovi, se Mlakar izogiba uporabi zgodovinskih izrazov, uporabljanih v času, ki ga opisuje, in jih nadomešča z izrazi, priljubljenimi v današnjih debatah, ki pravzaprav izražajo že stališča in vrednotenja ex post. Najbolj je na očeh zamenjava pojma antikomunizem, ki je bil v obravnavanih letih tako rekoč v izključni rabi, s pojmom protirevolucija, ki je avtorjeva interpretativna iznajdba in za katero očitno meni, da ima večjo demokratično težo in manj navaja na dejansko kolaborativno prakso.

Najbolje je to vidno že v samem naslovu poglavja "Slovensko domobranstvo kot udarna sila protirevolucije". In še podkrepljeno, če v njem preberemo (str. 378), da je dobil organ, ki je dal pobudo za "ostvaritev in (sic!) enotne in (sic!) brez-kompromisne antikomunistične fronte", ki jo je treba z vsemi silami podpreti in ki mora (!) biti legalna in do okupatorjev lojalna (!), ime Protikomunistični odbor. Iz knjige vidimo, da je Protikomunistični odbor s tem imenom dejansko nadomestil presahlo Slovensko zavezo in potem vodil vso dejavnost organizatorjev "manjšega zla", kolaborantov, še vse tja do konca leta 1944. Šele tedaj je stopil na njegovo mesto organ z imenom Narodni odbor, kar naj bi bolj ustrezalo miselnosti zaveznikov, pred katere bo treba stopiti ob koncu vojne. Ob vsej obširnosti svojega besedila Mlakar končno pozabi omeniti, da je mrtvorojeni otrok Narodnega sveta, "taborski parlament", sploh opustil vsako omenjanje antikomunizma. In da se še ni domislil protirevolucije (kot svojega cilja). To je prepustil današnjemu času.

Podobno je z zgodovinskim izrazom "bela garda", "belogardizem". Mlakar ga enkrat omeni in tudi komentira, češ da je v rabi OF in KPS rojen kot spomin na izrazoslovje ruske revolucije. Ne pove, da je bila bela barva kot politična oznaka v krogih SLS popularna že iz tridesetih let, ko so se njeni privrženci navduševali nad "belo Španijo". Mlakar se zgodovinskega izraza "bela garda" skrbno izogiba, četudi bi lahko oživil duha časa in olajšal razumevanje dejstva, da je general Rösener prvi hip hotel prav z njim krstiti Slovensko domobranstvo. Navsezadnje ne bi bilo treba - z antropološkega stališča - podcenjevati niti dejstva, da so partizani domobrance imenovali tudi "belčki". Z mnogopovednim deminutivom, ki je odstopal od skoraj uradnih "švabobrancev".

V sklopu deskriptivnih poglavij o Slovenskem domobranstvu izstopa prikaz nastanka in političnih razlag proslule domobranske prisege. Zbir povojnih tolmačenj prisege je pač največji kuriozum iz zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem in v tem smislu sodi to besedilo v njeno antologijo. Poglavitni Mlakarjev sklep glede prisege je, da "torej predvsem opredeljuje protirevolucionarni boj ter s tem tudi državljansko vojno" oz. "da je torej šlo predvsem za zavezo [Nemcem] o oboroženem kontrarevolucionarnem boju" (str. 324, 328). Spet je treba reči, da so

izrazi protirevolucionarni oz. kontrarevolucionarni boj in državljanska vojna v razpravo vneseni ex post, da jih v prisegi ne najdemo, da tu nastopa, če smo ironični, le solidni stari, nacistom domači antikomunizem. Kdo bi jim pa smel kaj črhiniti o državljanski vojni pod nemško oblastjo ali o revoluciji v njenem območju? Izraz tolovaji (za nemški Banden), o katerih je z vsem prepričanjem govorila domobranska propaganda, je bil izumljen ravno kot negacija obstoja državljanske vojne po mednarodnem pravu.¹⁶ Izvirni prispevek Borisa Mlakarja k debati o prisegi je njegova zavrnitev partizanskega letaka "Domobranci!", češ da napačno prikazuje, da bi morali domobranci boj proti zaveznikom, ki so ga obljubili v prisegi, bojevati tam, "kjer bo smatral Hitler za potrebno". Mlakar pravi: "Izhodišče je bilo napačno, saj je na podlagi dokumentov ter tudi vzdušja ob pogajanjih za statut oziroma prisego moč z gotovostjo trditi, da je bilo domobranstvo zamišljeno zgolj za uporabo na Slovenskem (sic!), na kar so pristale tudi nemške oblasti." (str. 325-326) Tu je pač treba opozoriti, da so Nemci slovenskemu glavnemu štabu NOV že 19. decembra 1943 ponudili in nato na pogajanjih v Mokronogu obljubljali, da bodo domobrance poslali na vzhodno fronto, če bi slovenski partizani sklenili z njimi dogovor o nenapadanju v smislu delitve ozemelj pod nadzorom ene in druge strani, še posebno pa mirovanje ob železnicah in najpomembnejših cestah. Glavni štab NOV Slovenije je o tem obvestil vrhovni štab NOVJ in dobil potrdilo o pravilnosti svojega odklonilnega stališča. Podatek o tem je najti pri Metodu Mikužu, a postal je potem znan in upoštevan na zavezniških konferencah, ker ga je 27. aprila 1944, ko se je črnilo na domobranski prisegi šele sušilo, vnesel britanski podpolkovnik Peter A. Wilkinson v svoj znameniti (pač ne med kolaboranti) "Memorandum o vstaji v Sloveniji".¹⁷ Mlakar o tem ne govori, ne po Mikužu, ne po Wilkinsonu, ne po Bibru, ki je memorandum našel in Slovencem prvi objavil. Avtorji omenjenega letaka so pač vedeli, o čem govorijo.

Že blizu koncu knjige, v razdelku "Nekateri mednarodnopravni vidiki", Mlakar bralca preseneti, ko kar tako mimogrede izreče, da njegovo dotlej tako apodiktično izvajanje o državljanski vojni ni kaj dokončnega, ampak "naša delovna hipoteza" (str. 415). Brez omahovanja še reče, da "pravna stroka še ni pristopila k resni analizi te zares zapletene problematike", a bo, če se bo vprašanja lotila, verjetno "ugotovila objektivno in pravno stanje kolaboracije"! Torej so njegove "revolucionarne" teze vendarle še odprte za diskusijo in smo se brez potrebe razgrevali ob njih!? Zdi se, da je tu storil nekaj, da bi zavaroval svojo kredibilnost zgodovinarja, ki pač nikoli ne more res vedeti, kakšna je zadnja resnica. To ni napačno in tudi prav ima, ko

¹⁶ Ali je že raziskano, kdaj so upravičevalci kolaboracije v Ljubljanski pokrajini začeli zanj uporabljati izraz državljanska vojna?

¹⁷ Metod Mikuž: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, knjiga III. Ljubljana 1973, str. 227-228. Thomas M. Barker: Socialni revolucionarji in tajni agenti. Ljubljana 1991; Wilkinsonova spomenica, str. 115-149. O pogajanjih na temelju pričevanja Franca Kopiča knjiga v: Natalija in Franc Šetinc: Hišica nad Krko : Vojna v otroških očeh. Ljubljana 2002, str. 100-101. Sam sem po Mikužu o tem govoril v letu 1995 v Mariboru na posvetu o kulturno-moralnih razsežnostih NOB, kot o dokazu, da je šlo NOVS predvsem za boj proti okupatorjem, ne za uničenje domobranstva (revolucijo). "Častiti kolaboracijo - podlaga za prihodnost?", prva objava v Delu, 4. 3. in 22. 4. 1995. Zatem me je akademik Anton Trstenjak opozoril, da prvi prinašalec nemškega predloga v Mokronogu ni bil priletni profesor s pravne fakultete Stanko Lapajne, kakor je ime razumel Mikuž, marveč znatno mlajši odvetnik istega imena dr. Stanko Lapajne, aktivist OF. To mi je potrdila njegova hči ga. Jelka Lapajne, ki je povedala, da je njen oče umrl 4. februarja 1945 za pegavim tifusom v Dachau, kamor so ga Nemci odvedli v času interniranja ing. Janka Mačkovška in drugih, konec poletja 1944. Zapis pogovora z Jelka Lapajne z dne 24. januarja 1996 hranim.

ugotavlja zamudo pravne stroke. Svoje lastne (hipo)teze pa hoče zavarovati z opozorilom, da bo ta stroka "moralala ob tem hkrati odgovoriti na vprašanje, ali je pri tem obstajal tudi 'hudobni naklep' škodovati slovenskemu narodu". (str. 425) Spet smo pri nezgodovinarskem gledanju, da ni odločilnega pomena dejanje in njegov učinek, temveč misel, ki je dejanje sprožila. Tukaj je treba najprej opozoriti, da tudi brez izreka pravne stroke stoji zgodovinsko dejstvo, nič kaj zapleteno, da je bila pravna podlaga odporniškega gibanja OF-KPS, slovenske NOB, vedno povezana z mednarodno priznano kontinuiteto jugoslovanske (slovenske) države. Vladni slovenski predstavniki v zavezniški tujini tega gibanja niso nikoli zanikali kot tej državi lastnega, četudi ga politično niso podpirali. In obratno, čeprav bi bili politično gotovo raje pomagali svojim ljudem, ki so se odločili za kolaboracijo, njihovega prizadevanja niso v zavezniški tujini mogli nikoli priznati kot jugoslovanski (slovenski) državi lastnega, mogli so le poskušati te ljudi iztrgati iz sovražnega vojnega tabora - a do konca vojne zaman. K navedeni Mlakarjevi zahtevi pa je treba dostaviti, da prihaja vprašanje o "hudobnem naklepu" v poštevh pri sodni razpravi posameznikom, kar zgodovinopisje ni, pa tudi rešeno je že samo po sebi s tem, da so se organizatorji kolaboracije odločali po svojem videnju v izbiri med večjim in manjšim zlom. Vedno zlom. Tudi za narod.

Povzetek novega poglavja o vrnitvi domobrancev teži k nedokazani tezi, da je bila vrnitev (izročitev) "disidentskih beguncev" sestavina nekakšnega neposrednega sporazuma "krajevnih" britanskih vojaških oblasti z navzočimi "jugoslovanskimi enotami" o umiku le-teh na staro mejo. V celem prikazu ignorira Boris Mlakar diplomatsko korespondenco med vladami Jugoslavije, Velike Britanije in ZDA o umiku enot Jugoslovanske armade na staro mejo, v kateri govorijo sicer o plenu, o vprašanju pobeglih kolaboracionistov pa niti besede, in iz katere je razvidno, da je šlo za sklep vlad, ne za lokalne dogovore. Te publikacije ni v Mlakarjevem seznamu literature.¹⁸ Za več besed o Britancih, ki so v teh vojaških beguncih videli kvislinge in v skladu s tem z njimi tudi ravnali, ni prostora.¹⁹ Zadostuje naj, da preberemo, kaj o problemu izreče profesor France Martin Dolinar z vidika prava in druge svetovne vojne: "Domobranci sami in njihovi simpatizerji prikazujejo slovensko domobranstvo kot legitimen oborožen upor proti komunistični revoluciji. Oborožen upor proti oboroženi revoluciji je z vidika mednarodnega prava nedvomno legitimna pravica ogroženega, ki ima pravico zavarovati svoje življenje in svojo posest. Jedro problema slovenskih domobrancev pa je v spletu okoliščin druge svetovne vojne. V času, ko se je celotna Evropa združila v boju proti fašističnemu in nacističnemu nasilju, je seveda pravno in moralno vprašljivo kot 'manjše zlo' sprejeti orožje od okupatorja in se na njegovi strani boriti proti komunizmu. S tem so dejansko domobranci v očeh protinacistične evropske in ameriške koalicije podaljševali in do neke mere krepili moč nacističnega vojaškega stroja. To dejstvo je postalo usodno za oceno domobranskega gibanja na Slovenskem v očeh zahodnih zaveznikov ..."²⁰

Dobro je, da je knjiga zasnovana in pisana kot zagovor ljudi, ki so zaznamovani z

¹⁸ [Fran Zwitter]: Documents on the Carinthian Question, Ministry for Foreign Affairs of the FPR of Yugoslavia. Beograd 1948, dokumenti 15-23, str. 37-52.

¹⁹ Tu bi Mlakar moral vsaj omeniti razpravo Thomasa M. Barkerja: A British Variety of Pseudo-history. V: Günter Bischof - Stephen E. Ambrose, ed., Eisenhower and the German POWs. Louisiana State University Press, Baton Rouge and London 1992, 183-197.

²⁰ Griesser Pečar, Dolinar, Rožmanov proces, str. 288.

domobranstvom. Vsem daje misliti, ker jo je napisal v tej temi najbolj udomačen in strokovno specializiran zgodovinar. Kot zagovor jo bodo radi in brez odpora brali tudi somišljeniki domobranstva. Toda branje knjige Borisa Mlakarja jim ne bo samo uteha, ampak jim bo v veliki meri posredovalo tudi zadevno zgodovinsko snov. To lahko ugodno vpliva na odprtost duha za premislek. Morda bo komu lažje uvideti, kakšna sta bila narava in učinek iskanja "manjšega zla" pri okupatorjih - te največje blodnje v slovenski zgodovini. Vsak naj svoje vzame nase, za to svoje naj ne obtožuje drugih, pa imamo Slovenci upanje, da bomo kdaj res stopili v "čisto in jasno ozračje prihodnosti", kakor si ga je želel Edvard Kocbek. In bi si ga najbrž želel slehernik.